

З усіх людей, що їх створив Господь і спокусив Шайтан, лише небагатьом відкрився Центр Усесвіту, де немає ні добра, ні зла, ні минулого, ні майбутнього, ні «я», ні «ти», ні війни, ні причини воювати — а тільки нескінченне море спокою. Те, що уздріли ці люди, було таке прекрасне, що вони втратили дар мови.

Ангели змилювалися над ними й запропонували їм вибрати одне з двох. Якщо люди бажать повернути собі голос, то вони повинні забути все, що побачили, хоча у глибинах їхнього серця залишиться відчуття втрати чогось важливого. Якщо ж вони прагнуть запам'ятати цю красу, то їхній розум залишиться у полоні такого дурману, що правду від марева їм неможливо буде відрізнити. Тож оті нечисленні, які випадково потрапили в це заповітне місце, не позначене на жодній мапі, повернулися звідти або з бажанням чогось незнаного, або з мірадами питань на вустах. Ті, які бажать віднайти забутий безмір, відтоді звуться закоханими, а ті, які прагнуть знання, — учнями.

Цю притчу розповідав учитель Сінан нам, своїм учням. Він уважно дивився на нас, схиливши голову набік, неначе намагався зазирнути у наші душі. Я знав, що то було лише моє марнославство, яке не личить такій простій людині, як я, та щоразу, коли чув від учителя цю притчу, не сумнівався: він звертається передусім до мене, а не до когось іншого. На мить його погляд затримувався на моєму обличчі — немовби він чогось очікував. Я відводив очі, боячись розчарувати його, не дати йому оте очікуване — хоча що саме, цього я не відаю й досі. Цікаво, що ж учитель бачив у моїх очах? Чи відчував він, що завдяки його навчанню я не матиму рівних, однак через незграбність свою знаю такого нещастя в коханні?

О, коли б я міг повернутися назад і сказати йому, що я настільки ж навчився кохати, наскільки кохався в навчанні! Але якщо я схитрую, то завтра для мене вже кінтиме казан у пеклі, а хтозна, чи те «завтра» уже

не стоїть на моєму порозі, бо я вже старий, як дуб, а ще не зійшов у могилу.

Нас було шестеро: учитель, учні та білий слон. Ми все будували разом: мечеті, мости, медресе, караван-сараї, припушки для вбогих і літніх, акведуки... То було так давно, що мій розум згладив у цих спогадах найгостріші кути, перетворив спогади на рідкий біль. Ті образи, що спливають у моїй пам'яті, коли озираюся в минуле, можуть виявитися змальованими уже згодом, аби полегшити почуття провини через те, що я забув багато облич. Однак не забув я жодної із тих обіцянок, що їх ми давали, та не змогли дотримати. Дивно — обличчя, такі відчутні та видимі, розвіюються, мов дим, а ті, що зроблені з подиху слова, залишаються тривкими.

◆
12
◆
Вони покидали мене. Одне за одним. Чому сталося так, що вони померли, а я дожив до цих похилих літ, — то відомо лише Аллахові й нікому, окрім Аллаха. Я щодня згадую Стамбул. Мабуть, люди у цьому місті й зараз ходять дворами тих мечетей, не розуміючи, не помічаючи. Вони, напевно, радо вважатимуть, що будівлі навколо них стоять так іще від часів Нуха¹. Але це неправда. Їх зводили ми — мусульмани і християни, ремісники та галерні раби, люди і звірі, день за днем. Та Стамбул — місто, що легко забуває. Усе там пишеться на воді, усе, крім витворів мого вчителя, які закарбовані в камені.

Під одним каменем заховав я свою таємницю. Багато часу минуло, але, напевне, вона й нині там, чекає, хто ж її відкриє. Хтозна, чи хтось колись її знайде. А коли і знайде, то чи зрозуміє? Того ніхто не відає, але глибше від підмурівка однієї з будівель, зведених моїм учителем, ховається центр усесвіту.

Агра, Індія, 1632 рік

---

¹ Ім'я Ноя у мусульманській традиції. (Тут і далі прим. перекл., якщо не вказано інакше.)

Стамбул, 22 грудня 1574 року

Уже перевалило за північ, коли він почув із глибокої темряви люте гарчання. Упізнав його відразу: то подав голос найбільший кіт у султанському палаці — каспійський тигр із Персії, звір із бурштиновими очима й золотавим хутром. У чоловіка замерло серце від думки, що могло розбудити тигра. У таку пізню годину мали би спати всі — і люди, і тварини, і джини. У місті на семи пагорбах, де вулицями ходить лише нічна варта, нині не спиться лише двом різновидам людей — тим, хто молиться, і тим, хто грішить.

Не спав і Джахан — він працював.

— Праця — то молитва для таких, як ми, — часто казав його вчитель. — Так ми спілкуємося з Богом.

— А як же Він нам відповідає? — одного разу спитав Джахан, коли був іще значно молодшим.

— Дає нам нову роботу, звичайно, — відказав учитель.

«Якщо вірити цим словам, то з Творцем я підтримую дуже близькі стосунки», — подумав собі Джахан, адже він старанно намагався виконувати навіть не одну, а дві роботи. Він був доглядачем слона і креслив плани будівель. Маючи два ремесла, цей чоловік мав лише одного вчителя, якого шанував, яким захоплювався і якого в глибині душі мріяв перевершити. Учителем цим був Сінан, Головний двірський архітектор.

У Сітана вчилися сотні людей, працювали на нього тисячі, а ще більше у нього було послідовників і прибічників. А от власних учнів він мав лише четверо. Джахан пишався належністю до цього кола, та у глибині душі відчував і певне сум'яття. Учитель обрав його — простого служника, скромного погонича слона, — маючи на вибір безліч обдарованих новачків зі школи при палаці. І усвідомлення цього не тішило Джahanове самолюбство, а сповнювало чоловіка тривожних передчуттів. Його мучила думка, що він може розчарувати єдину людину, яка повірила в нього у цьому житті.

Останнім завданням Джахана було спланувати хамам¹. Указівки вчителя були чіткі: мармуровий басейн на підвищенні, який буде підігріватися знизу; усередині стін — витяжки для диму; купол, який тримається на трюпах²; два входи із протилежних вулиць, щоби чоловіки і жінки не бачили одне одного. Тієї зловісної ночі він працював саме над цією лазнею, сидючи за столом із грубих дощок у своїй халупі в султанському звіринці.

Джахан відкинувся назад, уважно придивився до креслень і насупив брови. Хамам здався йому грубим, позбавленим легкості та гармонії. Як завжди, малювати план будівлі було значно легше, ніж проектувати купол. Хоча Джаханові вже минуло сорок років — у цьому віці Мухаммад став пророком — і він був управним у своєму ремеслі, все ж йому було легше рити яму для підмурівка голими руками, аніж мати справу з куполами і стелями. «Якби ж то взагалі можна було без них, — бувало, думав він. — Якби ж то люди могли жити просто неба, без страху і необхідності ховатися, дивилися б на зорі, а зорі — на них».

14

Він уже було зібрався почати нове креслення на папері, потайки взятому в султанських писарів, — і тут знову загарчав тигр. Чоловік напружився, підвів голову і завмер на місці, прислухаючись. Рик був попередженням — хоробрий, упевнений голос, від якого кров стигла у жилах. Тигр попереджав ворога: не підходь ближче.

Джахан тихо прочинив двері та подивився у морок. Тигр загарчав знову — уже не так гучно, але з такою самою погрозою. І тут здійняли гвалт усі тварини: папуга залемтував у темряві, заревів носоріг, сердито буркнув ведмідь. Поряд рикнув лев, сичанням відгукнувся леопард. Десь на тлі цих звуків відчайдушно затупотіли задніми ногами перелякані кролі. Мавпи, хоч їх і було всього п'ять, здійняли такий галас, як цілий батальйон, — закричали, залемтували. Коні теж заіржали й заходилися тривозно переступати ногами. У загальному хорі Джахан вирізнив і розкотисте вурчання слона: той мляво і коротко подав голос, не бажаючи надто долучатися до загального гвалту. Щось налякало цих створінь. Накинувши на плечі плащ, Джахан схопив лампу і крадькома пройшов у двір.

¹ Турецька лазня.

² Трюмп — склепінчаста конструкція у формі частини конуса, зазвичай має вигляд східчастої ніші.

У нічній свіжості були розлиті п'янки пахощі зимових квітів і диких трав. Не встиг чоловік і двох кроків ступити, як побачив кількох доглядачів, які згуртувалися під деревом, перешіптуючись. Помітивши Джахана, вони кинули на нього очікувальний погляд. Але Джахан прийшов не з новинами, а лише із питаннями.

— Що тут коїться?

— Тварини сполошилися, — сказав Дара, доглядач жирафи; голос у нього теж був наполоханий.

— Може, вовк? — припустив Джахан.

Таке вже було. Два роки тому. Одного холодного зимового вечора у місто з гір спустилися вовки, виглядаючи собі здобич і в юдейських, і в мусульманських, і в християнських кварталах. Кілька сіроманців прошмигнули і за браму звіринця — Аллах тільки знає, як — і напали на султанських качок, лебедів і павичів, зчинивши гармидер. Потім не один день знадобився, щоби прибрати все закривавлене пір'я з кущів і заростей у звіринцю. Проте нині в місті не лежав сніг, та й особливого холоду теж не було. Те, що стривожило тварин, вочевидь, походило із самого палацу.

— Перевірмо кожен закуток! — озвався Олев, приборкувач левів — здоровань із вогняним волоссям і такими самими закрученими вусами. Без його відома у звіринці не приймалося жодне рішення. Хороброго і міцного Олева шанували всі слуги. Смертний чоловік, якому кориться сам лев, міг навіть викликати дешиццю захоплення у самого султана.

Розійшовшись хто куди, доглядачі перевіряли сараї, стайні, загороди, ставки, вербові та залізні клітки, аби переконатися, що жодна тварина не втекла. Здавалося, що всі мешканці султанського звіринця були на місцях. Леви, мавпи, гієни, олені, лисиці, горностаї, рисі, безоарові цапи, дикобрази, ящірки, змії, крокодили, вівери, леопард, зебра, жирафа, тигр і слон.

Коли Джахан зайшов до Чоти — тридцятип'ятирічного білого індійського слона заввишки шість ліктів¹, — то побачив свого улюбленця дуже збудженим і стривоженим; слон

¹ Приблизно 3 метри.

розгорнув вуха, немовби вітрила. Джахан усміхнувся тварині, зі звичками якої був дуже добре знайомий.

— Що таке? Чи небезпеку чуєш?

Поплескавши слона по боці, Джахан запропонував йому жменю солодкого мигдалю, який завжди тримав у своєму поясі.

Чота, який ніколи не відмовлявся від ласощів, закинув горіхи в рота одним рухом хобота, та все ж не зводив очей із брами. Великий звір нахилився уперед, переніс усю вагу на передні ноги — і так застиг, прислухаючись до якихось віддалених звуків.

— Заспокойся, усе гаразд, — мовив Джахан, хоча ні він сам, ні слон по-справжньому не вірили у це.

Повертаючись назад, Джахан зустрів Олева, який умовляв решту доглядачів розходитися спати:

— Ми все обшукали! Нічого немає!

— Але ж тварини... — заперечував хтось.

Олев, кинувши погляд на Джахана, зауважив:

— Індієць має рацію. Певно, то був вовк. Хоча я думаю, що шакал. Хай там як, але він уже втік. Лягайте спати.

Цього разу ніхто не заперечував. Киваючи і щось бурмочучи собі під ніс, доглядачі попленталися до своїх сінників — хай яке було їхнє ложе грубе, колюче та вошиве, але теплішого й безпечнішого місця ці люди не мали. Тільки Джахан затримався.

— А ти не йдеш, погоничу? — гукнув йому Като, приборкувач крокодилів.

— Я скоро, — відказав Джахан і кинув погляд у бік внутрішнього двору палацу, звідки почувся дивний притишений звук.

Замість того, щоб повернути ліворуч до своєї халупи з каміння та дерева, він завернув праворуч, до високої стіни поміж двома дворами. Ішов невпевнено, наче чекав приводу передумати і повернутися до своїх креслень. Коли Джахан дійшов до високого бузку в найвіддаленішій частині саду, то помітив якусь тінь. Темну, химерну, настільки схожу на примару, що чоловік ледь не кинувся тікати, аж раптом примара розвернулася і стало видно, що це — Тарас із Сибіру. Цей чоловік, переживши усі пошестї та напасти, найдовше за всіх перебував на службі у звіринці. Тарас бачив, як одні султани відходили, а інші приходили. Бачив, як могутні зазнавали принижень, а ті голови, що носили найпишніші тюрбани, безславно котилися у багнюку. «Тільки

дві речі незмінні на світі, — із посмішкою примовляли слуги, — Тарас із Сибіру та любовні страждання. А все інше має кінець...»

— Це ти, індієцю? — запитав Тарас. — Що, тварини розбудили?

— Так, — відповів Джахан. — А ви зараз чули якийсь звук?

Старий щось буркнув — це могло означати і «так», і «ні».

— Он звідти, — кивнув, витягнувши шию, Джахан. Він подивився на мур перед собою — безформну масу оніксового кольору, що лежала у пільмі. На мить його охопило відчуття, що опівнічна темрява сповнена духів, які стогнуть і плачуть. Від цієї думки чоловік здригнувся.

Глухий удар луною прокотився у дворі, потім застукотів цілий каскад кроків — немов палацом бігла юрба. Десь у надрах замку почувся жіночий зойк — дикий, аж нелюдський — і майже одразу перейшов у плач. Потім ніч розітнув зойк з іншого кутка. Може, то було просто відлуння першого. А за мить усе затихло — так само раптово, як і почалося. Джахан у несподіваному пориві рушив до стіни.

— Куди ти? — прошепотів Тарас, налякано зблискуючи очима. — Туди не можна!

— Хочу дізнатися, що там коїться, — мовив Джахан.

— Не лізь туди, — порадив старий.

Джахан повагався, та хіба що одну мить.

— Я тільки гляну — і одразу повернуся.

— Краще б ти цього не робив, але ти ж мене не слухаєш, — зітхнув Тарас. — Тільки ні в якому разі далі не ходи. Із саду не виходь, іди попід стіною. Чув мене?

— Не хвилюйтеся. Я швидко повернуся — і буду обережним.

— Я тебе почекаю. Поки не повернешся, не лягатиму.

Джахан лукаво посміхнувся:

— Краще б ви цього не робили, але ж ви мене не слухаєте.

Зовсім недавно Джахан із учителем ремонтували кухні в султанському палаці. Також вони разом розширювали галерею — це було украй необхідно, бо ж його населення останнім часом сильно зросло. Щоб не ходити головною брамою, робітники зробили собі коротший шлях, пробивши невеликий прохід у мурах. Поки підвозили кахлі, які десь затрималися в дорозі, діру абияк заліпили саманом і глиною.

Джахан, із лампою в одній руці та палицею у другій, простукував мур, обережно йдучи попід ним. Якийсь час він чув однаково глухий звук. А потім раптово звук став лункіший. Чоловік зупинився. Стоячи на колінах, він щосили штовхнув нижні цеглини. Спочатку вони трималися, потім піддалися. Залишивши лампу, Джахан проповз крізь отвір у сусідній двір.

Місяць розливав моторошне світло трояндовим садом, який нині став трояндовим цвинтарем. Кущі, які навесні вкривалися квітами найясніших відтінків червоного, рожевого, жовтого, тепер стояли прив'ялі, їхнє обтріпане листя блищало під місяцем, сад нагадував дивне сріблясте море. Серце Джахана калатало швидко і гучно, він навіть боявся, що хтось може його почути. Тілом прокотився дроз від згадок про історії з отруєними євнухами, задушеними дружинами, візира-ми, яким було відрубано голови, і мішками, які ще звивалися, коли їх скидали в Босфор. У цьому місті деякі цвинтарі були на пагорбах, а деякі — в морі, на глибині сотень сажнів.

18

Перед ним стояло вічнозелене від сотень хусток, стрічок, підвісок і шнурів на гіллі Дерево бажань. Якщо котрась молодша дружина чи одаліска в гаремі має таку таємницю, поділитися якою може тільки із самим Аллахом, то вона просить євнуха прийти сюди із якоюсь дрібничкою, яка їй належить. Цей предмет буде повішено на гілку поряд із ще чийось. Оскільки прагнення однієї жінки часто суперечать прагненням іншої, то дерево повнилося взаємовиключними благаннями і протилежними бажаннями. А проте саме в цю пору, коли його листям шурхотів легкий вітерець, дерево мало дуже сумирний вигляд. Власне, сумирний настільки, що Джахан не втримався і пішов у його бік попри обіцянку, дану старому Тарасові.

До кам'яної будівлі попереду було не більш як тридцять кроків. Наполовину схований за стовбуром Дерева бажань, Джахан дуже повільно визирнув — і одразу сховався назад. Щоб наважитися визирнути знову, йому знадобилося якусь мить збиратися з духом.

Із дюжину глухонімих метушилися туди й сюди, підбігали то до одного виходу, то до іншого. Кілька з них несли щось схоже на мішки. Смолоскипи в їхніх руках креслили у повітрі

бурі смуги, а щоразу, коли шляхи двох смолоскипів перетиналися, тіні на мурах видовжувалися.

Не знаючи, як розуміти цю картину, Джахан метнувся до задньої частини будівлі, відчуваючи запах жирної землі, а кроки його були такими ж нечутними, як і повітря, що він вдихав. Джахан зробив півколо, дійшовши до якихось дверей із дальшого краю. Як не дивно, там не було охорони. Не замислюючись, Джахан увійшов. Коли б він задумався над тим, що робить, його скрутило б від жаху, і він це розумів.

Усередині було вогко і холодно. Навпомацки у напівтемряві він просувався уперед, хоча відчував поколювання в потилиці, де волосся стало сторчма. Шкодувати було запізно. Назад дороги вже не було: Джахан міг іти лише вперед. Тулячись до стіни, він протиснувся у тьмяно освітлену кімнату. Чоловік роззирнувся: столи, інкрустовані перламутром, на кожному — скляна чаша; дивани з подушками, дзеркала у різьблених позолочених рамах, килими від самої стелі — а на підлозі оці мішки, в яких щось лежить.

Джахан кинув швидкий погляд назад: там нікого не було; потім поволі посунув уперед, доки його увагу привернуло де-що таке, від чого в нього кров застигла, — рука. Бліда і гладенька, вона лежала на холодному мрамурі під купою тканини, як убита пташка. Немов під владою якоїсь зовнішньої сили Джахан розв'язував джутові мішки один за одним і наполовину відкривав їх. Він моргав — його очі відмовлялися сприймати те, що серцем Джахан уже зрозумів. Ні, не мішки, то були зовсім не мішки. Це були мертві тіла. Дитячі тіла.

Їх було четверо, всі хлопчики, і вони лежали один біля одного від найбільшого до найменшого. Найстарший був підлітком, а наймолодший — іще немовлям. Пишне вбрання на них хтось акуратно поправив, шануючи нащадків високого роду. Погляд Джахана упав на найближчий труп — світлошкірого, ще рум'яного хлопчика. Він подивився на лінії дитячої руки. Вигнуті, похилі лінії переходили одна у другу, наче малюнки на піску. І яка ж ворожка в цьому місті, подумав Джахан, могла б передбачити таку наглу і печальну смерть дітям такого шляхетного роду?

Здавалося, діти сплять. Їхня шкіра немовби світилася ізсередини. Джахан усе не міг звільнитися від думки, що ні, на-

справді вони не загинули. Вони перестали говорити, рухатися, перетворилися на щось, недоступне його розумінню, але ж вони усе усвідомлюють, бо вираз їхніх облич міг бути й усмішкою.

Джахан так і стояв там, його руки і ноги тремтіли, він не міг зрушити з місця. Тільки звук кроків, які наближалися, вивів його із заціпеніння. Зібравши останні сили, він поклав тіла так, як вони лежали раніше, і метнувся у закуток, де сховався за килимом, що звисав від стелі до підлоги. За мить у кімнату зайшли глухонімі та принесли ще одне тіло. Швиденько поклали його поряд із рештою.

І раптом один із них помітив, що з крайнього трупа сповзла тканина. Підійшов ближче, роззирнувся. Не певний, чи вони самі так усе залишили, чи хтось прокрався до кімнати, коли вони вийшли, від дав знак іншим. Ті також зупинилися. Разом почали обнишпорювати кімнату.

20

Сам-один, у кутку, де тільки килим відділяв його від убивць, Джахан затамував подих від страху. Оце й усе, подумав він, оце й усе. Якою брехнею, яким обманом здійснювся він так високо. Не без печалі згадав він про лампу, яку залишив у саду, що вона миготить там зараз під вітром. Сльози забриніли в його очах від думки про слона і про вчителя: обидва, напевне, зараз мирно сплять. Потім він згадав про жінку, яку кохав. Вона та всі інші безпечно дивляться сни у своїх ліжках, а його зараз уб'ють лише за те, що він опинився там, де не мав опинитися, і побачив те, чого не мав побачити. А все через допитливість — цю безсоромну, безмежну цікавість, яка завжди приносила йому тільки лихо. Джахан мовчки проклинав себе.

Отаке красивими літерами слід написати на його могилі:

*Тут спочива чоловік, якого цікавість занастила,
Доглядач тварини і архітекторів учень.
Помолись, перехожий, за душу дурня цього.*

На жаль, поряд не було нікого, кому можна було б передати цю свою останню волю.